

**DENKEN OVER
SOCIAAL
WERK**

DENKEN OVER SOCIAAL WERK

OWL PRESS

(RED.) Peter Raeymaeckers, Jeroen Gradener,
Sylvie Van Dam, Mieke Schrooten, Pieter Cools,
Kristel Driessens, Johan Boxstaens, Marc Hoijsink,
Sjoukje Botman & Michel Tirions

DENKEN OVER THEORIE EN SOCIAAL WERK	11
• Verhouding theorie en praktijk	12
• Verwachtingen over sociaalwerktheorie: denken om te doen	14
• Over de structuur van dit boek: van denken naar doen	18
• Tot slot	21

DEEL 1

DUURZAME DILEMMA’S IN HET SOCIAAL WERK

1. SOCIAALWERKPIONIEREN EN ONZE ‘DUURZAME DILEMMA’S’	24
• Introductie	25
• Aanloop: <i>scientific charity</i>	26
• Juan Luis Vives	26
• <i>Social casework</i> en Mary Richmond	28
• Octavia Hill en Jane Addams	29
• Van klassieke pioniers naar hedendaagse dilemma’s	31
• Conclusie	37
2. DE ONTOLOGIE VAN HET SOCIAAL WERK	40
• Introductie	41
• David Howe: vier paradigma’s van sociaal werk	41
• Malcolm Payne: <i>the politics of theory</i>	44
• Lena Dominelli: drie benaderingen van sociaal werk	46
• Paul Michael Garrett: vier conflicterende perspectieven op sociaal werk	47
• Naar een hybride ontologisch kader?	48
• Conclusie	51

DEEL 2

PERSPECTIEVEN OP HANDELEN EN SOCIAAL WERK

3. OVER HANDELEN IN HET SOCIAAL WERK: HANNAH ARENDT	56
• Hannah Arendt	58
• Het denken van Arendt	60
• Handelen in sociaal werk	67
• Conclusie	69
4. ULRICH BECK: DE MONDIALE RISICOMAATSCHAPPIJ ALS KADER	70
• Crisissen als confrontatie met de risicomaatschappij	71
• Ulrich Beck: sociologie om onze veranderende wereld te begrijpen	72
• Welkom in de risicomaatschappij van de 21e eeuw	74
• De risicomaatschappij als denk- en reflectiekader voor sociaal werk	81
5. ZYGMUNT BAUMAN: LEVEN IN EEN VLOEIBARE MODERNITEIT	84
• Introductie	84
• Baumans leven en werk	86
• Vloeibare moderniteit	89
• Sociaal werk in vloeibare tijden	95
6. SOCIAAL WERK IN EEN TRANSNATIONALE WERELD	102
• Grenzen en ‘het transnationale’	103
• Sociaal werk als grensoverstijgend beroep	105
• Van internationaal naar transnationaal sociaal werk	107
• Transnationaal sociaal werk in de praktijk	110
• Een onderzoeksagenda voor transnationaal sociaal werk	111
7. DENKEN OVER MACHT EN VERZET IN DE HEDENDAAGSE SAMENLEVING: MICHEL FOUCAULT	114
• Introductie	115
• Foucault als wetenschapper en activist met machtswerking als leidmotief	116
• De disciplinaire samenleving en de rol van menswetenschappen	118
• Bestuurlijkheid en biopolitiek	122
• Verzet	123
• Tot slot: betekenis voor sociaal werk en kritieken op Foucault	126

8. EMANCIPEREN ZONDER NATUUR: DE ACTOR-NETWERKTHEORIE VAN BRUNO LATOUR	130
• Introductie	131
• Sociaal werk is nooit modern geweest	132
• Bruno Latour: een pseudo-biografisch intermezzo	134
• Irreductionisme	135
• Actor-netwerktheorie	137
• Constructie van de werkelijkheid	139
• Sociologie van associaties	141
• Tot slot: het openen van de zwarte doos	143
9. EEN KRITISCH REALISTISCH PERSPECTIEF OP SOCIALE VERANDERING: ROY BHASKAR EN MARGARET ARCHER	146
• Introductie	147
• Een strijd der titanen	148
• De structuralistische traditie	149
• De humanistische traditie	150
• Nood aan een dialectisch perspectief	151
• De structuratietheorie van Giddens	152
• Het kritisch realisme	153
• Conclusie	160
10. VOORBIJ DE GRENZEN VAN ONGELIJKHEID: RICHARD SENNETT OVER DE SOCIAAL WERKER ALS SOCIOLOOG EN ONDERZOEKER	162
• Introductie	163
• Leidmotieven	163
• De waarde van Sennetts denkbeelden voor het sociaal werk	171
• Conclusie	178
11. ENERGIE EN BELICHAMING IN INTERACTIE: RANDALL COLLINS	180
• Introductie	181
• Randall Collins en microsociologie	183
• Interactierituelen en emotionele energie	185
• <i>Rituals</i> versus <i>chains</i>	192
• Belang voor sociaal werk	194

DEEL 3

**PERSPECTIEVEN OP SOCIALE RECHTVAARDIGHEID
IN HET SOCIAAL WERK**

12. OP ZOEK NAAR EEN SOLIDAIRE BASIS VOOR SOCIALE RECHTEN: HARTLEY DEAN	200
• Introductie	201
• Situering	202
• Sociale rechten: speelbal van het kapitalisme?	204
• Naar een alternatieve visie op sociale rechten	205
• Kritische slotbeschouwingen	211
13. HOMO CAPABILIS: CAPABILITIES ALS BENADERING VAN RECHTVAARDIGHEID	218
• Introductie	219
• John Rawls en rechtvaardigheid als billijkheid	219
• Kritieken op Rawls: rechtvaardigheid als ondergrens van universele vrijheden	222
• <i>Homo capabilis</i> : rechtvaardigheid op basis van functionings en capabilities	224
• Amartya Sen versus Martha Nussbaum	229
• De capabilitybenadering en sociaal werk: de nadruk op menselijk floreren	234
14. IK PARTICIPEER, DUS IK BEN: UBUNTU IN SOCIAAL WERK	238
• Introductie	239
• De wortels van ubuntu	240
• Inzichten van ubuntu: rechtvaardigheid als ubuntu	241
• Ubuntu en capabilities	243
• Ubuntu in sociaal werk	245
• Conclusie	248
15. NANCY FRASER: EEN GIDS IN DE STRIJD TEGEN SOCIALE ONRECHTVAARDIGHEID EN PATERNALISME	250
• Fraser als filosofe van sociale rechtvaardigheid	253
• Fraser als kennissociologe	258
• Fraser als kritisch activiste	261

16. VAN BEWUSTWORDING TOT BEVRIJDING: PAULO FREIRE ALS GIDS VOOR KRITISCH SOCIAAL WERK	264
• Introductie	265
• Freires kernconcepten en filosofie	266
• Freire en participatief actie-onderzoek	271
• Kritiek en grenzen van Freires denken	273
• Freire in de praktijk: theater in de gevangenis	275
• Freire binnen sociaal werk	276
• Conclusie	278
17. EEN KRITISCH PERSPECTIEF OP DE PUBLIEKE SFEER	280
• Introductie	281
• De publieke sfeer	282
• Kritiek	285
• Conclusie	294

DEEL 4
SOCIAAL WERK OP DE BRUG TUSSEN
MENS EN SAMENLEVING

18. DEMOCRATISCH SOCIAAL WERK: VAN THEORIE NAAR WERKZAME PRINCIPES	298
• Introductie	299
• Democratisch professionalisme: het werk van Albert Dzur	300
• Casus 1: sociale wijkteams	305
• Casus 2: democratische praktijk vanuit informaliteit in buurtopbouwwerk	308
• Casus 3: het project NoordAs, waarin mensen in armoede zichzelf organiseren	311
• Conclusie	314
19. SOCIAAL WERK IN DE STEDELIJKE OMGEVING	316
• Sociaal werk als ruimtelijke praktijk	318
• De dynamische stad	320
• De stad als podium van uitersten	321
• Sociaal werk als actor binnen het krachten spel van de stad	323
• Conclusie	325

20. DE POLITIEKE OPDRACHT VAN HET SOCIAAL WERK	328
• De politieke opdracht van sociaal werk: terug van (nooit) weggeweest?	330
• Een conceptuele verkenning	332
• Vier vormen van politisering	335
• De politieke rol in de praktijk	338
• Conclusie	340
21. BELEIDSPRAKTIJK EN SOCIAAL WERK	342
• Introductie	343
• Beleidspraktijk: conceptuele helderheid	343
• Strategieën van beleidspraktijk	345
• Theoretische perspectieven op beleidspraktijk	348
• Implicaties voor de beleidspraktijk van sociaal werkers	353
22. RELATIONEEL SOCIAAL WERK	356
• Introductie	357
• Wat is relationeel sociaal werk?	358
• Een sociologisch-kritische kijk op het relationeel sociaal werk	360
• Cliënten over de kracht van relationeel sociaal werk	368
• Conclusie	372

AUTEURSOVERZICHT	375
NOTEN	379
LITERATUUR	383

DENKEN OVER THEORIE EN SOCIAAL WERK

Doorheen de geschiedenis van het sociaal werk, van de hoogdagen van de pioniers tot de meest actuele vraagstukken, is er over de relatie tussen theorie en praktijk al menig debat gevoerd. Meer nog: de verhouding tussen theorie en praktijk is er een van menig conflict. Toch horen praktijk en theorie bij elkaar, meestal kameraadschappelijk, soms als tegenpolen, maar steeds onafscheidelijk. Er is geen enkele praktijk mogelijk zonder theorie. Theorie zonder praktijk wordt al snel irrelevant.

Dit boek biedt een kompas voor iedereen die op zoek is naar inzichten om de complexe vraagstukken van vandaag beter te begrijpen. Onze samenleving is immers ingewikkeld en vaak moeilijk te doorgronden. Sociaal werkers krijgen dagelijks te maken met individuele hulpvragen, maar zien ook de dieperliggende structurele systeemfouten die aan de basis liggen van deze vragen. Denk bijvoorbeeld aan de sociaal werkers die in stedelijke wijken relaties opbouwen met een divers publiek en tegelijk praktijken opzetten om structurele verandering na te streven. In al deze situaties wordt het sociaal werk geconfronteerd met zowel individuele als collectieve noden van burgers.

Dit boek gaat over theorie die de sociaalwerkpraktijk in haar diverse verschijningsvormen kan voeden, inspireren en ondersteunen. We bieden een breed spectrum aan theoretische invalshoeken over een sociaal werk dat vanuit een streven naar rechtvaardigheid actief is op het relationele niveau tussen werker en cliënt, dat zich verhoudt tot maatschappelijke complexiteit, democratische praktijken ontwikkelt en structurele veranderingen op collectief niveau wil verwezenlijken.

We vertrekken daarbij telkens vanuit één of meerdere denkers en confronteren hun inzichten met de realiteit van de sociaalwerkpraktijk. De theorie biedt een lens die in de dialoog met de sociaalwerkpraktijk verder uitgewerkt kan worden.

Denken over sociaal werk sluit aan bij de stevige en dynamische academische traditie die in Nederland en Vlaanderen in volle ontwikkeling is en die stevast 'denken' verbindt met 'doen'. We hopen dat de inzichten van dit boek doorsijpelen in discussies in de aula, masterproeven en onderzoek en natuurlijk ook in de dagelijkse praktijk. We beschouwen de praktijk als een voedingsbodem om theorieën verder te verscherpen en te verfijnen. Dit boek is namelijk niet 'af'. Het is het startpunt van een denkproces dat in de dialoog met het werkveld, de studenten, docenten en onderzoekers voortgezet moet worden.

Voorliggend boek is een nieuwe en herziene editie van het boek dat in 2020 werd geschreven. Het redactieteam is uitgebreid met nieuwe namen. We voegen ook twee nieuwe hoofdstukken toe met inzichten van Paulo Freire en Bruno Latour. De andere hoofdstukken zijn geactualiseerd en verrijkt met nieuwe voorbeelden. Daar waar de vorige versie verscheen in 2020 en dus nog heel wat verwijzing naar de COVID-periode en lockdown kende, verwijzen de auteurs in de nieuwe versie naar een recentere actualiteit. Dit toont alleszins aan dat de gebruikte theorieën nog steeds relevant en actueel zijn. We wensen je veel leesplezier toe. Het boek is door de redactie en de auteurs van de afzonderlijke hoofdstukken met veel toewijding geschreven. Die toewijding komt voort uit liefde voor het vakgebied, voor het sociaal werk en uit een grote interesse in hoe onze samenleving functioneert.

VERHOUDING THEORIE EN PRAKTIJK

Wat is een goede sociaalwerktheorie? Daarover bestaan uiteenlopende meningen. Hoe we naar de rol van theorie kijken, hangt namelijk sterk af van hoe we de werkelijkheid waarnemen (Flyvbjerg, 2006). Daarom stellen we vanaf het begin de visie die we in dit boek hanteren over de rol van theorie voor sociaal werk scherp.

‘Predictive theories and universals cannot be found in the study of human affairs. Concrete, context-dependent knowledge is, therefore, more valuable than the vain search for predictive theories and universals.’ (Flyvbjerg, 2006, p. 224)

Theorie is volgens Payne (2014) een set van algemene ideeën en concepten die onze kennis van de wereld om ons heen op een georganiseerde manier beschrijven en verklaren. Een sociaalwerktheorie helpt ons dus om sociaal werk beter te beschrijven, te begrijpen en te doen. Theorie biedt volgens Payne een bril om naar het sociaal werk te kijken en om de praktijk en de samenleving te begrijpen. Daarnaast biedt theorie ook de nodige handvatten om te handelen. Het hoofdstuk van Johan Boxstaens in dit boek gaat hier dieper op in.

Theorie en praktijk zijn niet van elkaar gescheiden. Ze staan in wisselwerking met elkaar. Theorie beïnvloedt de praktijk, maar de praktijk kan ook de theorie bijsturen of uitdagen. Praktijk is dus zeker niet ondergeschikt aan theorie (Shaw, 2023). We vermijden daarom deterministische uitspraken over de sociaalwerkpraktijk. Een deterministisch perspectief, ook wel door Gredig en Sommerfeld (2008) het transfermodel genoemd, reduceert theorie tot een set van prescriptieve uitspraken die de praktijk in grote mate willen verklaren. Theorie is niet meer dan een

‘toolkit’ of gereedschapskist (Gray & Webb, 2014). Net zoals een loodgieter de juiste stukken uit diens gereedschapskist haalt om een probleem te ‘fixen’, zou een sociaal werker uit diens gereedschapskist de passende theorie kunnen halen om een probleem op te lossen.

Een belangrijke tekortkoming van deze gereedschapskistenbenadering is dat het onderliggende mensbeeld haaks staat op de realiteit waarin het sociaal werk is ingebed. Deze benadering gaat er namelijk van uit dat mensen rationele actoren zijn, handelend op basis van een instrumentele rationaliteit waardoor ze de juiste theorieën op elk moment en voor elke situatie uit hun imaginaire gereedschapskist halen en op de juiste manier kunnen toepassen. Sociaal werkers handelen echter vaak in situaties en omgevingen waar het onmogelijk is om het juiste gereedschap en de juiste tools op voorhand klaar te leggen. Vanuit deze benadering wordt vaak verwacht van opleidingen, organisaties, praktijken en coördinatoren dat ze het juiste gereedschap kunnen vormen, ontwikkelen en klaarleggen, waardoor de sociaal werker het alleen maar moet opnemen en gebruiken. In de realiteit construeren sociaal werkers hun praktijk in situaties met een hoge mate van complexiteit en dynamiek, waardoor de standaardoplossingen meestal niet (volledig) passen en er nood is aan maatwerk in concrete situaties.

Ebrahim (2019) wijst erop dat uitkomsten in sociale praktijken meestal ontstaan door een samenspel van meerdere factoren, waarover professionals geen volledige controle hebben. Oorzaak-gevolgrelaties van praktijken zijn meestal niet lineair. Het is onvoorspelbaar of interventie A tot uitkomst X zal leiden. In veel gevallen is het zo dat A samen met B en C bijdraagt tot X onder voorwaarde D en E, tenzij F. De vraag is dan niet wat werkt, maar wat werkt voor wie, in welke omstandigheden (Ebrahim, 2019; Cools & Raeymaeckers, 2020; Depauw, Dewaele, Raeymaeckers, e.a., 2023). Het is duidelijk dat in deze complexe contexten geen theorie met kant-en-klare oplossingen kan worden gevormd.

Flyvbjerg (2006) stelt daarom terecht dat de complexe realiteit van de sociale werkelijkheid zich openbaart in diverse contexten en tegengestelde waarnemingen, waardoor theorie nooit aan de verwachting kan voldoen dat zij een allesomvattende verklaring biedt. Het sociaal werk laat zich immers niet bepalen door een receptenboek dat vanuit één en dezelfde theorie wordt opgesteld. Denk bijvoorbeeld aan de grote verscheidenheid van professionele rollen, organisaties en sectoren waarin sociaal werkers actief zijn. Het sociaal werk is gelaagd en divers en laat zich niet zomaar vastleggen in één conceptueel kader of theoretische wetmatigheid. Daarnaast worden sociaal werkers voortdurend geconfronteerd met nieuwe situaties en complexe, onvoorspelbare omgevingen. Dat vraagt om een reflexieve houding: sociaal werkers moeten theorieën en kaders voortdurend toetsen aan wat ze in hun dagelijkse werk meemaken.

VERWACHTINGEN OVER SOCIAALWERK-THEORIE: DENKEN OM TE DOEN

Wat kunnen we dan wel verwachten van sociaalwerktheorie? Dat is een cruciale, maar tegelijkertijd complexe vraag. Ze dwingt ons fundamenteel na te denken over hoe we naar ‘kennis’ kijken in het sociaalwerkdomein. Elke theorie benadert de werkelijkheid namelijk vanuit een bepaald zijns- en kennisbegrip. In vaktermen spreken we dan over ‘ontologie’ en ‘epistemologie’. Deze begrippen komen later in het boek uitgebreider aan bod in de respectievelijke hoofdstukken van Johan Boxstaens en Didier Boost & Peter Raeymaeckers. Maar we geven hier alvast een eerste uitleg, zodat duidelijk wordt vanuit welke visie dit boek vertrekt.

De ontologie van het sociaal werk: hoe ziet sociaal werk eruit?

Het begrip ‘ontologie’ verwijst naar de manier waarop de wereld eruitziet. Een ontologisch denkkader bepaalt dus hoe we naar de wereld kijken en hoe we deze wereld en het handelen van mensen in deze wereld verklaren. De ontologie van het sociaal werk verwijst naar de manier waarop het sociaal werk in de praktijk vorm krijgt en hoe sociaal werkers verandering kunnen brengen.

Hoe kijken we naar sociaal werk? We vangen sociaal werk immers niet met één enkel perspectief, methode of benadering. Integendeel: we benaderen sociaal werk als een veelzijdige praktijk met verschillende dimensies. Deze dimensies verwijzen naar de rollen die sociaal werkers opnemen in de samenleving: zowel individueel-oplossingsgericht, als hulp- en dienstverlenend, gemeenschapsgericht en strevend naar maatschappelijk-structurele sociale verandering. Deze verschillende rollen worden verder uitgewerkt in hoofdstuk 2, waar we ze onderbrengen in een omvattend ontologisch raamwerk (Ornellas, 2019).

Deze benadering doet recht aan de brede waaier aan engagementen die sociaal werkers opnemen in een grote diversiteit aan praktijken. Maar het betekent ook dat elke beschouwing over sociaalwerktheorie al deze dimensies moet meenemen. Het is tegelijkertijd belangrijk dat we hier een onderscheid maken tussen ‘het sociaal werk’ als professionele en academische discipline (zoals gedefinieerd door de IFSW en de IASSW) en ‘de sociaal werker’. De theorievorming in dit boek is voornamelijk op het niveau van de professie gericht. Toch is het belangrijk om rekening te houden met de praktijk van de sociaal werker, die soms heel andere accenten legt,

afhankelijk van de context waarin hij of zij werkt. Met context bedoelen we de organisatie, het netwerk, het team, de leidinggevende, maar ook de bredere welvaartsstaat op het lokale of bovenlokale niveau.

Als we bijvoorbeeld de stelling innemen dat het sociaal werk zowel een individuele, gemeenschapsgerichte en maatschappelijk-structurele opdracht heeft, wil dit niet zeggen dat we er automatisch van uitgaan dat elke sociaal werker deze opdracht ook ten volle moet uitvoeren. In de praktijk is er veel variatie in hoe sociaal werkers deze dimensies tot uiting brengen. Daarom is het belangrijk dat we deze verschillen eerst en vooral benaderen vanuit empirisch onderzoek en niet meteen vanuit normatieve vooronderstellingen. Dit brengt ons bijna automatisch naar de volgende epistemologische vraag. We verwijzen hier naar het hoofdstuk over Bruno Latour. Elke analyse van de sociaal werker dient zoveel mogelijk factoren en context in rekening te brengen die zijn of haar handelen kunnen beïnvloeden.

Epistemologie: welke kennis is nodig?

Epistemologie gaat over de vraag: hoe verkrijgen we kennis? En: wat telt als waardevolle kennis in het sociaal werk? Volgens Ian Shaw ontstaat ‘kennis’ voor sociaal werk niet alleen vanuit wetenschappelijke theorieën, maar ook vanuit de empirie van de weerbarstige en complexe sociaalwerkpraktijk, rekening houdend met de perspectieven van professionals en doelgroep (Shaw & Norton, 2008). Theorie biedt dus een referentiekader van waaruit nieuwe situaties kunnen worden gekaderd en geanalyseerd. Theorie biedt een referentiekader dat sociaal werkers helpt om stil te staan bij wat ze doen en waarom. Zeker in nieuwe, complexe en onzekere situaties geeft theorie richting en houvast.

Theorie daagt uit, zorgt voor meningsverschillen en zet aan tot nadenken om tot handelen te komen. Theorie betwist en daagt ervaringsgerichte kennis uit, heeft een impact op discoursen, ideeën en paradigma’s en verschaft nieuwe inzichten als sociaal werkers geconfronteerd worden met complexe maatschappelijke vraagstukken (Fook, 2002; Shaw & Norton, 2008; Shaw, 2023).

‘This is not easy to implement but does give us a position that respects deeply held disagreements while providing a way of working together.’ (Shaw, 2023)

Het belang van een continue dialoog tussen theorie en praktijk illustreren we met een klassiek voorbeeld uit het werk van Kuhn (1962) over wetenschappelijke paradigma's. Kuhn toont aan dat grote doorbraken in de wetenschap vaak gepaard gaan met een fundamentele verandering in de manier waarop we naar de wereld kijken. Denk aan de copernicaanse revolutie: lange tijd dacht men dat de zon om de aarde draaide, zoals de maan dat doet. Later werd dit idee vervangen door het inzicht dat de zon het middelpunt van het zonnestelsel is en dat de aarde om haar as draait. Deze verandering in denken kwam niet gemakkelijk tot stand in Europa, voornamelijk vanwege religieuze en culturele kwesties. Kuhn gebruikt dit voorbeeld om te betogen dat grote vooruitgangen in de wetenschap voortkomen uit paradigmaverschuivingen of conceptuele vooruitgangen die empirische observaties beter verklaren. Nieuwe data kunnen een theorie bevestigen of de beperkingen ervan blootleggen. Deze complexe wisselwerking tussen theorie en praktijk willen we met dit boek dan ook ten volle opnemen. We pleiten daarom voor een inclusieve benadering.

Een inclusieve benadering

Stel je voor dat we alle wetenschappelijke onderzoeken, rapporten, boeken en artikels in het sociaalwerkdomein zouden samenbrengen. Het is dan verleidelijk om te denken dat we hieruit één allesomvattende theorie kunnen distilleren; een theorie die alles verklaart en elke sociaal werker in elke situatie houvast biedt. De kans is echter groot dat we in de opeenstapeling van kennis uit het heden en verleden dat kader niet zullen vinden. Integendeel, wie goed kijkt, zal vooral veel verschillende stemmen en zelfs tegenstrijdige inzichten ontdekken.

Dat is niet vreemd. Wetenschappers kijken vanuit verschillende wereldbeelden of paradigma's naar de realiteit, waardoor hun claims of uitspraken elkaar vaak tegenspreken. Dat is in het sociaal werk niet anders. En precies omdat sociaal werk zo divers en contextgevoelig is, kan één enkele theorie nooit de volledige complexiteit vatten.

Het heeft dan ook weinig zin om een strijd te voeren tussen verschillende theorieën of paradigma's in de hoop één 'beste' of 'juiste' benadering te vinden. Zo'n strijd levert zelden beter onderzoek of sterker praktijkwerk op. In plaats daarvan pleiten we voor een inclusieve benadering. Elke theorie zou kritisch onderzocht moeten worden vanuit een inclusieve benadering (zie ook Fook, 2002; Norton & Shaw, 2008; Anastas, 2014; Shaw, 2023). Die inclusieve benadering staat voor een duurzame dialoog en confrontatie tussen empirisch waarneembare ervaringskennis (van organisaties, professionals en de doelgroep) en de abstracte theorie. Theorieën worden niet gezien als absolute waarheden, maar als ideeën die in dialoog moeten gaan met praktijkervaringen. De ervaringskennis van sociaal werkers, organisaties en cliënten

verdient daarbij evenveel gewicht als abstracte theorievorming. Dat betekent dat theorie en praktijk nauw verbonden zijn met elkaar. In het sociaal werk beoefenen we namelijk geen theorie omwille van de theorie. We herkennen onze benadering in de visie van Charles Wright Mills. Hij stelt over theorie in de sociale wetenschappen dat:

'Theory or method should never simply be ready-made, and nor should they "determine the problems". The task instead is to let empirical problems determine the theoretical and methodological means through which they can be addressed.' (Mills, 1959, p. 67)

Deze visie vinden we in latere hoofdstukken terug. Zo stelt Pieter Cools in zijn hoofdstuk, op basis van Nancy Fraser, dat elke theorie van rechtvaardigheid moet starten bij waarneembare situaties van onrechtvaardigheid. In het hoofdstuk van Steven Gibens en Erik Claes wordt eenzelfde gedachtegang gehanteerd bij hun interpretatie van het werk van Hartley Dean over sociale grondrechten. Een gelijkaardig argument vinden we ook in het hoofdstuk van Sylvie Van Dam, Peter Raeymaeckers en Michel Tirions, waar zij de kritieken van Amartya Sen op het werk van John Rawls bespreken.

Theorie laat zich leiden en dirigeren door de empirische realiteit van de praktijk. We beschouwen de sociaalwerkpraktijk immers niet als een object dat zich passief laat onderwerpen aan de theorie. Sociaal werkers handelen als subjecten die op actieve wijze aan de slag gaan met theoretische kennis, die bekritisieren en reconstrueren in hun dagelijkse handelen. Wil dat zeggen dat de theorie zich dan slaafs moet onderwerpen? Absoluut niet. Net zoals elke goede muzikant zich nooit slaafs onderwerpt aan de dirigent (Sennett, 2012), zal een onderzoeker de theorie niet gedachteloos laten wijzigen door de empirie. Theorie en empirie, of anders gesteld: theorie en praktijk, staan niet los van elkaar, maar zijn verweven in een waardevol samenspel en dialoog.

Theoretische kennis over sociaal werk is voortdurend in beweging. Theorievorming is een doorlopend proces van vorming en hervorming. Oude inzichten worden getoetst, aangepast of verworpen op basis van nieuwe ideeën en concepten. In dit boek belichten we vanuit diverse theoretische perspectieven de complexiteit van de sociaalwerkpraktijk. Sociaalwerktheorie ontstaat in een dynamische dialoog tussen praktijkervaringen en wetenschappelijke inzichten, concepten en de relaties daartussen.

OVER DE STRUCTUUR VAN DIT BOEK: VAN DENKEN NAAR DOEN

De ambitie van dit boek is dus niet om de tegenspraak of ambivalentie over theorie in het sociaal werk te beslechten, en evenmin om sociaalwerktheorie als een monoliet op te vatten. We hebben juist oog voor de rijke verscheidenheid en spanningsvelden. We willen jou als lezer voeden en uitnodigen om zelf na te denken, standpunten te verkennen en eventueel een positie te kiezen. Dit boek biedt een platform voor die tegenspraak. De term ‘tegenspraak’ komt overigens later in dit boek opnieuw terug, wanneer we de benadering van Chantal Mouffe over democratie bespreken.

Hoe gaan we daarbij te werk? Er bestaan al heel wat handboeken en theorieboeken over sociaal werk. Het boek van Gray en Webb (2014) en dat van Garrett (2018) zijn uitstekende voorbeelden. Deze boeken analyseren op voortreffelijke wijze enkele klassieke sociologische auteurs zoals Giddens, Bourdieu en Habermas in relatie tot het sociaal werk. Wij bouwen hierop verder, maar verbreden het perspectief. We behandelen ook andere auteurs en perspectieven die minder voorkomen in de bekende handboeken, maar die ons bijzonder inspireren en waarvan we overtuigd zijn dat ze bijdragen aan het debat over sociaal werk in Nederland en Vlaanderen.

Dit boek bestaat uit vier delen. In het eerste deel, ‘Duurzame dilemma’s in het sociaal werk’, gaan we in op spanningsvelden waarmee het sociaal werk al sinds de invloedrijke pioniers wordt geconfronteerd. In een hoofdstuk van Jan Steyaert en Dries Claessens behandelen we enkele van deze vroege voorvechters van een sterk sociaal werk. Sinds het werk van Mary Richmond en Jane Addams tot vandaag wordt sociaal werk gekenmerkt door een debat dat zich concentreert op de rol en positie van de sociaal werker in de samenleving. In het hoofdstuk van Johan Boxstaens over ontologische kaders blijkt dat deze posities worden weergegeven op basis van diverse raamwerken. Deze twee hoofdstukken vormen een opstap naar de volgende delen, waar we vanuit een theoretische reflectie ingaan op het handelen van de sociaal werker.

In het tweede deel, ‘Perspectieven op handelen en sociaal werk’, vertrekken we vanuit een aantal prominente denkers om het handelen van de sociaal werker binnen de complexe samenleving te analyseren. We starten met het werk van Hannah Arendt. Jeannette Hartman stelt vanuit het werk van Arendt dat we bij elke analyse van sociaal werk moeten starten met reflectie over samenleving en rechtvaardigheid, maar dat ook het handelen zelf in beschouwing moet worden genomen. Arendt maakt daarin een belangrijk onderscheid tussen arbeid, werken en handelen. Daarna volgen hoofdstukken die het handelen van sociaal werkers belichten vanuit zowel een macro- als een microperspectief op de samenleving. Dirk Geldof schetst Ulrich Becks perspectief op de risicosamenleving en verkent de implicaties daarvan voor het handelen van de sociaal

werker. Sjoukje Botman en Michel Tirions gaan vervolgens in op Zygmunt Baumanns theorie over de vloeibare samenleving en wat de permanente staat van onzekerheid betekent voor de complexe praktijk van het sociaal werk. Mieke Schrooten reflecteert in haar hoofdstuk op een sociaal werk dat grenzen overstijgt. Ze bouwt verder op de analyse van Beck en Bauman over het vervagen van grenzen tussen natiestaten en opent het debat over thema’s als diversiteit, dekolonisering en transnationaal sociaal werk. Ook Bruno Latour komt aan bod. Richard de Brabander geeft een uitgebreide inleiding op zijn denken.

Daarna bekijken we hoe macht en verzet een rol spelen in sociaal werk, via een hoofdstuk van Mark Hoijsink over Michel Foucault. Didier Boost en Peter Raeymaeckers gaan in op het spanningsveld tussen individu en structuur, en de relevantie van het kritisch realisme. Hier komt het werk van Roy Bhaskar en Margaret Archer aan bod. Beide hoofdstukken bieden de lezer handvatten om de spanning te begrijpen tussen relationeel werken en de maatschappelijk-structurele opdracht van sociaal werk. In de laatste twee hoofdstukken van dit deel zoomen we in op het microniveau van het handelen. Marcel Spierts en Jeroen Gradener geven een overzicht van het boeiende werk van Richard Sennett. We kijken tot slot naar de relevantie van het symbolisch interactionisme voor het sociaal werk in een hoofdstuk van Sebastian Abdallah.

Reflecteren over het handelen van de sociaal werker en nadenken over sociale rechtvaardigheid gaan hand in hand. We beschouwen sociaal werk immers als een beroep dat gericht is op sociale rechtvaardigheid. In het derde deel, ‘Perspectieven op sociale rechtvaardigheid in het sociaal werk’, gaan we daarom uitgebreid in op diverse invullingen van sociale rechtvaardigheid. We maken daarbij steeds de brug naar de sociaalwerkpraktijk. We behandelen achtereenvolgens het werk van Hartley Dean, Martha Nussbaum, Amartya Sen en Nancy Fraser, en gaan in op verschillende theoretische perspectieven over de publieke sfeer. We bieden niet alleen een overzicht van de belangrijkste inzichten van deze auteurs, maar brengen hen ook in dialoog met elkaar of met andere prominente denkers. Zo kruisen Steven Gibens en Erik Claes het werk van Dean met het mensenrechtenperspectief van Marshall en nemen ze zijn kritieken op de capabilitybenadering onder de loep. Sylvie Van Dam, Peter Raeymaeckers en Michel Tirions bekijken hoe de invulling van rechtvaardigheid door Sen en Nussbaum verschilt van die van John Rawls. Sylvie Van Dam belicht vervolgens hoe het inspirerende concept ‘ubuntu’, ontstaan vanuit de Afrikaanse filosofie, ons kan helpen om het denken over de capabilitybenadering verder te voeden. Pieter Cools bekijkt de rechtvaardigheidstheorie van Fraser van naderbij. De rode draad door deze hoofdstukken is dat sociale rechtvaardigheid een principe is dat niet losstaat van de werkelijkheid, maar wordt opgebouwd vanuit de reële wereld en de reële noden waarmee burgers en sociaal werkers worden geconfronteerd. Nieuw in dit boek is ook de aandacht voor het werk van Paulo Freire. Liesbeth De Donder en Valerie Thomas gaan in op het leven en werk van deze bekende, Braziliaanse kritische pedagoog.

Wat rechtvaardigheid betekent in het leven van mensen kan niet van bovenaf worden ingevuld, maar wordt gevoed door een democratisch debat over reële noden. Vanuit dit perspectief sluit Peter Raeymaeckers dit deel af met een hoofdstuk over spanningsvelden in de publieke sfeer, aan de hand van inzichten van Jürgen Habermas, Nancy Fraser, Amartya Sen en Chantal Mouffe.

Het vierde deel, ‘Sociaal werk op de brug tussen mens en samenleving’, biedt een overzicht van een aantal actuele perspectieven op het handelen van de sociaal werker op de brug tussen individu en samenleving. Het uitgangspunt van dit deel is dat sociaal werk dat opereert in complexe contexten, opgebouwd dient te worden vanuit de notie van een democratische praktijk. Marcel Spierts, Peter Raeymaeckers, Pieter Cools, Elien Mathys en Jeroen Gradener bijten de spits af en gaan uitgebreid in op het idee van een democratisch sociaal werk, op basis van inzichten van Albert Dzur. Vervolgens reflecteren Mieke Schrooten en Lex Veldeboer op de complexiteit van de stedelijke realiteit voor sociaal werk. Deze stedelijke complexiteit vormt het ideale uitgangspunt om verder na te denken over een democratisch sociaal werk dat zich richt op de structuren van de bredere samenleving. De notie ‘democratische praktijk’ wordt vervolgens verder uitgediept in het hoofdstuk van Bjorn Carré en Stijn Oosterlynck. Zij gaan in op de diverse betekenissen van politisering. Peter Raeymaeckers verdiept in zijn hoofdstuk het belang van praktijken die gericht zijn op het beïnvloeden van beleidsmakers, op basis van de theorie van het nieuw-institutionalisme en inzichten uit recent empirisch onderzoek. Een cruciaal fundament van sociaalwerkpraktijken is de relatie. Kristel Driessens schetst in het laatste hoofdstuk het belang van relationeel sociaal werk. De relatie is een essentieel kenmerk van het sociaal werk; zonder relatie is er geen sprake van sociaalwerkpraktijk.

TOT SLOT

Je vindt in dit boek een overzicht van verschillende originele denkers en actuele theoretische perspectieven. We analyseren de sociaalwerkpraktijk over de grenzen van disciplines, denkers en paradigma's heen. Dat is dan ook de belangrijkste doelstelling van dit boek. We willen studenten en iedereen met interesse in en een hart voor sociaal werk, via de aangeboden theoretische inzichten, laten nadenken over de sociaalwerkpraktijk. De aangereikte kaders zijn een startpunt. Ze bieden handvatten om vanuit de nodige kritische onderbouwing het handelen van sociaal werkers op het kruispunt tussen de sociaalwerkpraktijk en de samenleving verder aan te scherpen en theoretisch te verdiepen.

Neem de tijd om het boek op jouw manier te verkennen. Lees het vanaf de eerste letter tot de laatste zin. Of selecteer een aantal hoofdstukken die je prikkelen. Laat je verrassen. Kom uit je comfortzone en kijk onbevangen naar nieuwe inzichten. Gebruik wat je leest om je eigen denken over sociaal werk verder te verfijnen. Denk na over je rol als sociaal werker in deze samenleving. Ga in gesprek met collega's, medestudenten of docenten. En bovenal: geniet van dit boek als een uitnodiging tot reflectie, verdieping en dialoog.

Peter Raeymaeckers
Jeroen Gradener
Sylvie Van Dam
Mieke Schrooten
Pieter Cools
Kristel Driessens
Johan Boxstaens
Marc Hoijsink
Sjoukje Botman
Michel Tirions

DEEL 1

**DUURZAME
DILEMMA'S IN
HET SOCIAAL
WERK**

1.

SOCIAALWERK- PIONIEREN EN ONZE 'DUURZAME DILEMMA'S'

Jan Steyaert

INTRODUCTIE

Wie vandaag naar het weinig democratische Verenigde Staten onder Trump kijkt in relatie tot België of de EU – denk aan de bezuinigingen op *public services* en *health care*, deportaties van asielzoekers, het anti-lgbtq+-discours, dreigingen om de VN te verlaten en het effectief verlaten van de WHO – zou haast vergeten dat diezelfde Verenigde Staten destijds een pioniersrol speelden in de professionalisering van het sociaal werk. Ze exporteerden in de naoorlogse jaren immers niet alleen de film, de auto en Coca-Cola tot bij ons, maar ook hun *social work*.¹ Op de Canon Sociaal Werk (www.canonsociaalwerk.eu) kun je in dit verband het verhaal lezen van zowel Nederlandse (o.a. Marie Kamphuis) als Belgische 'Amerikagangers' (Cécile Arnou).² Of dat van dr. René Sand, die een vooraanstaande rol speelde in de verspreiding van wetenschappelijke inzichten via transnationale organisaties zoals het Rode Kruis en de IASSW. De geschiedenis maakt soms gekke sprongen.

Tegelijk zien we veel ontwikkelingen uit de Verenigde Staten ook gespiegeld worden in eigen land. Denk maar aan het steeds meer voorwaardelijk maken van hulp ('voor wat, hoort wat') en de opkomst van het welvaartschauvinisme.

Veel uitdagingen en moeilijke discussies van vandaag hebben ook al in het verleden gespeeld, en terugkijken naar pioniers van het sociaal werk helpt om die te benoemen en te verkennen. Terecht kunnen we spreken over 'duurzame dilemma's'. In de volgende hoofdstukken van dit boek komen denkers uit het heden en de tweede helft van de 20e eeuw aan bod; in dit hoofdstuk kijken we achterom naar een aantal pioniers van het sociaal werk. Want, zoals de Nederlandse Marie Kamphuis vorige eeuw zei: 'Men ziet van de toekomst evenveel als het inzicht in het verleden reikt.'

AANLOOP: SCIENTIFIC CHARITY

Aan het einde van de 19e eeuw horen we steeds sterker de roep om het sociaal werk, dat tot dan toe een zaak van vrijblijvende naastenliefde was, wetenschappelijk te onderbouwen. Zo schrijft Charles Kellogg van de Philadelphia Charity Organisation in 1880 dat *'charity is a science, the science of social therapeutics and (...) it has laws like all other sciences'*. In diezelfde periode formuleerde het Britse Charity Organisation System de volgende stelling:

'Social work, rather than being an unskilled duty of the rich and based upon principles of charity and philanthropy, should be founded upon the 'professional' application of 'theory' to practice.' (Sibeon, geciteerd in Steyaert, 1996, hoofdstuk 7, p. 2)

Pogingen tot rationalisering en verwetenschappelijking van sociaal werk (armenzorg) vinden we echter al vroeger terug, met name in de 16e eeuw bij Vives. We beschrijven zijn werk hierna, gevolgd door dat van enkele andere sociaalwerkpioniers, om het daarna te vertalen naar duurzame dilemma's uit het verleden en heden.

JUAN LUIS VIVES

Bij de naam Vives denken we meteen aan de hogeschool in West-Vlaanderen. Slechts weinigen leggen de link met de humanist Juan Luis Vives, die in de 16e eeuw de grondslag legt voor stedelijk sociaal werk.

Rond 1500 brengt de welvaart van de steden een nieuwe kijk op mensen en het samenleven voort: het humanisme. Stedelijke elites komen losser te staan van de kerk, en in plaats van God komen de mens en de menselijke vrijheid in het centrum van het denken te staan. De bekendste humanisten in de Nederlanden zijn Desiderius Erasmus (1469–1536), Dirck Volkertszoon Coornhert (1522–1590) en Juan Luis Vives (1492–1540), die met zijn studie *De subventio pauperum* (1526) een grondslag legt voor stedelijk sociaal beleid. In 2015 verschijnt een recentere vertaling (Vives, 2015).

Vives pleit ervoor om alle middelen voor armenbeleid te centraliseren bij de lokale overheid. Een idee dat Karel V overneemt in zijn Edict van 1531, waarin hij stadsbesturen verplicht tot het oprichten van een Gemene Beurs, een stedelijk financieel fonds voor armenzorg. Dat gaat in tegen de heersende kerkelijke opvattingen, de basis waardoor sinds het Concilie van Tours (567) de armenzorg op parochieniveau wordt georganiseerd. Zo ontstaat voor het eerst spanning tussen het publieke en kerkelijke gezag over wie het sociaal beleid moet organiseren.

Vives plaatst zich met zijn denkbeelden niet buiten de kerk – dat is dan nog ondenkbaar – maar hij pleit voor een veel efficiëntere en systematische (wetenschappelijke) aanpak van de armenzorg, onder meer door precies die groepen burgers te omschrijven die recht op steun verdienen. Armenlijsten worden aangelegd waarmee behoeftigen worden geregistreerd, geclasificeerd en gesuperviseerd. Armen verdienen de steun van de lokale gemeenschap, maar slechts na onderzoek naar hun leefsituatie en leefstijl (voorwaardelijke hulpverlening avant la lettre). Daklozen en zwervers ten slotte moeten verplicht worden hun naam te noemen en te verklaren waarom ze zwerven.

Volgens Vives kan armoede worden vermeden door iedereen aan het werk te zetten. Wie geen vaardigheden heeft, moet scholing krijgen. En wie zich onterecht als ziek voordoet, moet streng worden gestraft. In zijn ogen is niemand werkonbekwaam; zelfs de blinden kunnen in eigen levensonderhoud voorzien door wol te spinnen of rieten mandjes te vlechten. Daarin staat hij trouwens niet alleen. Ook religieuze hervormers als Luther en Calvijn zijn voorstander van sociale hulp in de vorm van al dan niet hardhandige toeleiding tot de arbeidsmarkt.

Zo moeten de weeskinderen in het Antwerpse 'knechtjeshuis' onder meer assisteren bij begravenissen en een vak leren (kleermaker, bakker, kousenmaker). Het Amsterdamse rasphuis, waar gedetineerden hout raspen voor verftoepassingen, is dan weer bestemd voor criminelen van de zwaarste soort.

Het werk van Vives is niet alleen van grote invloed op het denken over stedelijk armoedebeleid (de verhouding privé-publiek), maar reikt verder. Vives levert een belangrijke bijdrage aan het rationaliseren en verwetenschappelijken van hulpverlening (*scientific charity*) en formuleert als eerste op systematische wijze de principes die ten grondslag liggen aan een activerende verzorgingsstaat (Steyaert, 2020).

SOCIAL CASEWORK EN MARY RICHMOND

Het *social casework* kunnen we zien als een uitvloeisel van de principes van *scientific charity*. De invloedrijke sociaalwerkauteur Malcolm Payne schrijft in dit verband:

'The crucial innovation that created social work from all these movements was the development of social casework as a method. It was in the USA that, in the late 1890s and early 1900s, social casework developed from friendly visiting by charity organisation workers to undertake a thorough assessment of need for charitable help and improve the morality of poor people of the immigrant slums (...)' (Payne, 2008, p. 38)

Twee 'Marie's' liggen aan de basis van het *social casework*. Mary Richmond (1861-1928) wordt algemeen beschouwd als de eerste *founding mother* (zie o.a. Jagt, 2008, pp. 27-55). Richmond groeit op in het radicaal feministische nest van haar grootmoeder tijdens de jaren van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Die context verklaart wellicht mee de progressieve standpunten die ze erop nahoudt. Zo verzet ze zich tegen de traditionele opvattingen in het liefdadigheidswerk, die het onderscheid maken tussen waardige (*deserving*) en onwaardige armen (*undeserving poor*).

Met twee grote werken legt ze de basis voor de wetenschappelijke methodiekontwikkeling van het *social casework*. In *Social Diagnosis* (1917) ontwerpt ze een diagnostisch onderzoeksmodel dat tot op heden kenmerkend is voor het maatschappelijk werk. Elementen ervan herkennen we bijvoorbeeld in de hedendaagse systeembenadering en het casemanagementmodel. In een cirkeldiagram brengt ze de samenhang tussen *person* en *environment* in beeld aan de hand van zes krachten. Hulpverlener en cliënt moeten respectievelijk oog hebben voor hulpbronnen

1. in het gezin,
2. in de persoon van de cliënt,
3. in de buurt en de bredere sociale omgeving,
4. in burgerlijke instanties,
5. in particuliere voorzieningen,
6. in publieke sociale voorzieningen.

Daarbij beschrijft ze ook meer dynamische richtlijnen voor contactlegging en beoordeling van het *social evidence*, en vult die aan met praktijkgerichte checklists die de sociaal werker kan gebruiken. *Social Diagnosis* wordt zo de eerste gezaghebbende verhandeling in boekvorm over de theorie en methodiek van het werken met individuele gevallen.

In *What is Social Casework* (1922) introduceert ze de methode van het leren van gevallen (casuïstiek). Van der Linde en Verzelen schrijven over dit werk op de website van de Canon Sociaal Werk:

'Nieuw was haar pleidooi dat psychologische factoren ook aandacht verdienden. Maar in de eerste plaats is een open, eerlijke omgang met cliënten belangrijk, zonder officieel gedoe. Nog altijd inspirerend is Richmonds onvermoeibare pleidooi dat de social worker de cliënten actief moet betrekken bij de aanpak van hun problemen. Versterking van het handelingsvermogen van de cliënt is voor haar een vanzelfsprekend onderdeel van de aanpak. Ook met deze visie heeft zij een kern van methodiekontwikkeling te pakken waar tot op heden op wordt voortgeborduurd.' (Van der Linde & Verzelen, 2009)

Hoewel *What is Social Casework* tussen 1926 en 1939 al verschillende keren in het Nederlands wordt vertaald, komt het in Vlaanderen pas echt tot een doorbraak na de Tweede Wereldoorlog, door toedoen van een andere Marie: de Nederlandse Kamphuis (Jagt, 2008, pp. 123-128). Ook zij beschrijft de eigen niche van sociaal werk als het verbeteren van de wederzijdse afhankelijkheid tussen mens en omgeving, en benadrukt het belang van een democratische grondhouding in opleiding en praktijk: respect en eerbied voor de eigenheid van de 'cliënt'. Daarbij is het niet alleen zaak om problemen op te lossen, maar ook om de krachten van de cliënt te mobiliseren en de bredere leefomgeving toegankelijk te maken. Empowerment avant la lettre dus (Steyaert, 2009).

OCTAVIA HILL EN JANE ADDAMS

In 1864 begint Octavia Hill (1838-1912) in de achterbuurten van Londen te werken met mensen die persoonlijk en maatschappelijk in een slechte positie zijn geraakt. Daarbij kiest ze huisvesting als uitgangspunt. Ze ziet een verzorgde woning, hoe klein ook, met licht, lucht en ruimte en met burens die rekening met elkaar houden als de belangrijkste levensvoorwaarde.

Met geld van een sociaal bewogen kunstcriticus koopt ze haar eerste huizen. Elke week haalt ze zelf de huur op en bespreekt ze moeilijkheden met haar huurders. Huisvesting is de basis, maar ook het vertrekpunt voor andere activiteiten: de aanleg van tuinen, een speelplaats voor de kinderen, excursies, sociocultureel clubwerk. Hill gaat zelf ook in de East End wonen en bouwt achter haar huis lokalen waar ze weekend- en avondclubs organiseert voor kinderen, mannen, vrouwen en ouderen.

Door een zorgvuldig woningbeheer kan ze een rendement van 5 procent rente behalen op het geïnvesteerde kapitaal. Daardoor worden haar woningprojecten aantrekkelijk als belegging. Ze bouwt dit werk uit, werft fondsen, creëert draagvlak. Ze leidt tientallen vrouwen op die als sociaal werkers in de praktijk worden geschoold.

Octavia Hill doet haar werk op een manier die zelfrespect en vertrouwen in eigen kunnen versterkt. Ze heeft een hekel aan filantropie die afhankelijkheid in stand houdt. In 1869 behoort ze tot de oprichters van de Charity Organisation Society die de armenzorg wil moderniseren.

In de afgelopen jaren is er weer belangstelling voor Octavia Hill, maar aan het einde van haar leven gold zij als ouderwets. Dat ze bleef hameren op een individuele benadering riep irritatie op. Een van haar uitspraken is: *'It's not the housing that needs to improve, but the housing habits of poor citizens through education'*. Verkeerde keuzes, slechte gewoontes, een leefstijl die niet bijdroeg aan de sociale kwaliteit van leven; die moesten worden aangepakt. De zorgbehoevende burger was zowel het probleem als de oplossing, en structureel werk bleef grotendeels buiten beeld.

De betekenis van Octavia Hill is desondanks groot. Jane Lewis, hoogleraar sociaal beleid aan de London School of Economics, schreef dat haar betekenis vooral ligt in het belang dat zij hechtte aan het leven met de armen, het verwerven van precieze kennis van hun problemen, het winnen van hun vertrouwen, het respecteren van hun mening, het achterhalen van de dagelijkse problemen die hun het leven vergallen en ook het knokken voor een leefbare omgeving (Whelan & Anderson, 2005).

De Amerikaanse Jane Addams (1860–1935) is in een aantal opzichten vergelijkbaar met Hill, maar op andere vlakken is ze ook haar tegenhanger. Na haar studie bezoekt Addams Toynbee Hall in Londen. Daardoor geïnspireerd ontwikkelt ze in Chicago een vergelijkbaar initiatief. Samen met Ellen G. Starr start ze in 1889 in de *Near West Side*, een wijk met Europese immigranten, het eerste Amerikaanse *settlement house*: *Hull House*. Dat groeit snel uit tot een echt actiecentrum, met veel aandacht voor kinderen, volwasseneneducatie en cultuureducatie, gericht op sociale en maatschappelijke strijd.

Addams verzamelt een groep geëngageerde jonge vrouwen rond zich. Zij geven het vrouwelijke gezicht aan de democratiseringsbeweging in het progressieve tijdperk. Vanaf 1900 stijgt in Noord-Amerika de aandacht voor vrouwenemancipatie en ontstaat er sterke aandacht voor sociale en rassenproblemen. De Hull House-groep professionaliseert de inzet van vrouwen in het sociaal werk. Met hun buurt- en stadsgebonden aanpak geven ze vorm aan een structurele en politieke oriëntatie, heel anders dan de cliëntgerichte benadering van Octavia Hill.

Addams en haar collega's vertrekken vanuit grondige analyses van concrete situaties en leggen zo de basis voor het latere sociaalwetenschappelijk onderzoek. Zo rapporteren ze over de gevolgen van de concentratie van nationaliteiten en hun woonomstandigheden, over werksituaties in de sweatshops, over kinderarbeid. Die *mapping* leidt tot de beroemde Chicago School, toonaangevend in de sociologie. Voor de academici zijn de medewerkers van Addams *data collectors*, voor henzelf zijn hun onderzoeken werkinstrumenten. Voor de academici is onderzoek het eindpunt, voor Hull House een vertrekpunt.

Zowel Hill als Addams hechten veel belang aan het verzamelen van informatie en kennis, om op basis daarvan aan sociaal werk te doen. Ze verschillen van elkaar door de focus van hun sociaal werk: de burger of de samenleving.

VAN KLASSIEKE PIONIEREN NAAR HEDENDAAGSE DILEMMA'S

Tot nu toe keken we naar de sociaalwerkpioniers uit het verleden. Die worstelden echter met een aantal blijvende dilemma's, waar het hedendaagse sociaal werk ook nog mee te maken heeft. We beschrijven er vier.

Duurzaam dilemma: gunst versus recht

Het denkbeeld dat sociale zorg of hulpverlening geen onvoorwaardelijk recht is voor iedereen, maar slechts een gunst voor wie het verdient, is tegelijkertijd historisch en actueel. Het onderscheid tussen de *deserving* en *undeserving poor* – dus tussen goede armen, van wie men vond dat ze recht hadden op steun, en slechte armen, die deze eigenlijk niet verdienden – stamt uit de late middeleeuwen en wordt dominant in de vroegmoderne tijd (Claessens, 2017, pp. 89-93). Werden armen in de christelijke middeleeuwen soms nog met een soort van heldenstatus bekleed (de nastrevenswaardige volgers van Jezus Christus), dan worden zij later hoe langer hoe meer in verband gebracht met ziekte, vagebondisme en bedelarij. Vroegkapitalistische motieven leidden ertoe dat armen werden weggezet als criminele beroepsluiards, leeglopers en luieriken (zie o.a. Van Damme, 1990). Het idee heerste dat er werk was voor iedereen en dat iedereen ook de plicht had om dat te doen. Wie arm was, had dat dus aan zichzelf te danken. Het individuele schuldmodel stond voorop. De reactie van de overheid was navenant: individuele activering, repressie en disciplinaire dwang ten aanzien van de valse armen (o.a. door opsluiting in tuchthuizen). Liefdadigheid en steun